

Česká fantastická próza 19. století

Michal Fránek

Co je fantastická povídka?

Fantastická povídka jako celek je literární fikce. Na rozdíl od běžné literární fikce, jak ji předkládá literatura, jež se definuje jako nápodoba skutečnosti, je však ve fantastické povídce jedna část této fikce v souladu s běžným obrazem skutečnosti, je racionálně přijatelná jako její umělecké ztvárnění a jeví se jako pravděpodobná, zatímco její druhá část se dostává do příkrého rozporu s běžným obrazem skutečnosti a je neslučitelná s horizontem chápání doby. Přitom – a to je velmi důležitá poznámka – obě dvě části fikce jsou ve fantastické povídce podány jako zcela rovnocenné složky.

Jiří Šrámek: *Morfologie fantastické povídky*. Brno: Masarykova univerzita, s. 14.

Tři (resp. čtyři) hlavní typy

1. Zdánlivě fantastické projevy, které se v průběhu děje racionálně vysvětlí za pomoci logického myšlenkového pochodu (osvícenský román hrůzy A. Radcliffové, romány W. Scotta, román detektivní, většina díla E. A. Poea).
2. V opozici k prvnímu typu zásadně alogický, pěstovala jej především romantika (zvláště E. T. A. Hoffmann) a zdůrazňovala naopak hru nespoutané fantazie proti diktátu střízlivého rozumu: „Jestliže základním znakem fantastiky směřující k realismu byla důsledná racionalistická logičnost, charakteristikem fantastiky romantické je její alogičnost, možno přímo říci protilogičnost. Romantikové se nesnaží učinit své fikce přijatelné rozumovému uvažování, nýbrž naopak zdůrazňují jejich zvláštní svět, svět jiných dimenzí a jiných zákonů. Čím iluze je nepravděpodobnější, tím je pravdivější.“
3. Utopie, inspirovaná nejprve okultismem a později vědeckým pokrokem, který „tak mnohý vděčný námět fantastické literatury přesunul ze sféry nadpřirozena do sféry budoucích možností“ a umožnil tak vznik science-fiction.
4. Typ čtvrtý využívá fantaskní motivy se satirickým záměrem.

Karel Krejčí: „Arbes a Zeyer“; in idem: *Česká literatura a kulturní proudy evropské*. Praha: Československý spisovatel 1975, s. 325-326

Václav Rodomil Kramerius: *Železná košile.*

Tábor: Josef Landfras 1831

Vivenčio, šlechtý a urozený, neohrozený v boji a ozdoba Neapole za dnů zlatých květoucího míru, tento mladý, udatný a hrdý Vivenčio vpadl v moc svého lstivého a nesvědomitého nepřítel. Byl vězeň Tolfisův a chřadl v osamělém žaláři skalním, jehožto dvéře se nikdy dvakrát neotevřely živému tvor. Vězení toto podobno bylo prostranné kleci, jejížto strop, podlaha a stěny – pevně a hrubě zhotovené – z kovaného železa pozůstávaly. Vysoký strop jako vydutí klenutý vydutý měl sedmero oken, silnými železnými týčemi zamřížovaných, jimiž světlo a povětrí do vězení se dostati mohlo.

Jan Neruda: Vampýr

(1871, knižně in Arabesky, 1880)

Zasedli jsme v hostinci pod pěknou verandou. Sotva jsme usedli, slyšíme pod verandou vádu a nadávky. Náš Řek se tam vadí s hostinským a my pro zábavu nasloucháme. - Netrvala zábava dlouho. „Kdybych tu neměl jiných hostí“ – zabručel hostinský a vystupoval po stupních k nám.

„Prosím vás, pane,“ táže se mladý Polák přistupujícího hostinského, „kdo je ten pán, jak se jmenuje?“

„Eh – kdo ví, jak se ten chlap jmenuje,“ bručel hostinský a díval se jedovatě dolů, „my mu říkáme Vampýr.“ - „Malíř?“

„Čisté řemeslo! Maluje jen mrtvoly! Jak někdo v Cařihradě nebo zde po okolí umře, už má tentýž den obraz mrtvoly hotov. Ten chlap už maluje napřed – a nikdy se nemýlí, jako sup!“

Stará Polka vykřikla zděšeně – v její ruce ležela dcera, bledá jako křída, omdlelá.

A již byl seskočil ženich se schůdků dolů, chytil jednou rukou Řeka za prsa a druhou sáhnul po mapě. - Seběhli jsme rychle za ním. Oba mužové již se svíjeli v písku. - Mapa byla rozházena a na jednom listu – tužkou nakreslená hlava mladé Polky – oči zavřeny, kolem čela myrta. –

Ruchovsko-lumírovská generace

Dá se říci, že se do prózy znovu vrátila snaha o poetickou zdobnost výrazu na jedné straně a o estetickou povznesenost významu na straně druhé; do prózy začaly pronikat prvky lyrizace. [...] Oproti funkci poznávací, kterou v próze preferovali májovci, vystoupila do popředí funkce, jaká byla připisována v 18. století žánrové malbě v protikladu k malbě historické – totiž funkce ‚bavit a těšit oko‘. V próze se začali uplatňovat autoři, kteří usilovali povznést a vytríbit uměleckou úroveň prózy.

Aleš Hamaň: *Trvání v proměně. Česká literatura 19. století*. Praha: ARSCI 2010, s. 240.

Jaroslav Vrchlický: *Duše* (Lumír 1884, knižně in *Povídky ironické a sentimentální*, 1886.

Ubohý člověče! Co jsi pracoval, co jsi myslil a snil! Jak jsi byl jist svými výsledky, jak na základě toho pohrdal jsi svým celým okolím, až přes všecko vědění uštvál jsi se sám a učinil se svým podivínstvím zcela nemožným a skoro i šílencem! Pokoj tvému stínu a dej bůh podobným tobě dětinskou radost ze svých fantazií, mír dítěte a suverénní humor géniů, snáseti se s lidmi, jež nechápu nás, a se zvířaty, které nechápeme my!“

Polykarp Starý: *Heliotrop princezny Hesmen-benti* (knižně in *Z arény žití*, 1883)

Klekl v širokém sarkofágu vedle mumie. Neodolatelnou mocí puzen přitiskl své rty na chladné čelo dívčino. –

„Kdo jsi, děvo čarovná?“ – Jako ranní zora po modrém nebi rozhostil se na tváři její sladký úsměv. – „Jsem Hesmen-benti, dcera králova,“ odpověděla a zvolna se v sarkofágu posadila. [...] – „Znám tě, ale odkud?“ – Hesmen-benti se zamyslela, pak upřela naň své veliké černé oči a pravila skoro úsměšně: „Blázne, což si myslíš, že jen jednou se žena rodí? Žena je tisíckrát jiná a vždy tatáž.“ [...] – Kouzelné rty rozevřely se k čarovnému úsměvu. Olešnickému bylo jako ve snu, objal vášnivě nahou šíji dívčinu a líbal její rty. – „Ženo, hádanko věčná – láska“ šeptal a tulil se k ní. – Její veliké černé oči se ještě více rozevřely, kol úst usídlil se svůdný, smyslný úsměv, dech její byl horký jak oheň, a plná ňádra se křečovitě zdvihala. Hesmen-benti byla v tom okamžiku zosobněnou vášní, zosobněným, krásným hříchem. Kouzelná síť toho rozčilujícího fluida, jež z těla jejího sálalo, obestřela i Olešnického. Hlava mu šla kolem. [...] – Sevřela ho svými bílými lokty. Pohlédl do jejích černých očí; zářily jako dva černé démanty; neodolal jejich lesku, neodolal kouzlu jejího žhavého těla, celoval šíleně planoucí její tváře. Hesmen-benti opakovala s nevýslovným žárem jeho polibky...

Julius Zeyer

- *Ondřej Černyšev* (Lumír 1875, knižně t. r.)
- *Román o věrném přátelství Amise a Amila* (Lumír 1877, knižně 1880)
- *Dobrodružství Madrány* (Lumír 1878, knižně 1882)
- *Fantastické povídky* (Z papíru na kornouty, Opálová miska, Vánoční povídka, Na pomezí cizích světů), knižně 1882)
- *Teréza Manfredi* (Lumír 1879, knižně in *Novely II*, 1884)
- *Blaho v zahradě kvetoucích broskví* (Lumír 1882, knižně in *Novely II*, 1884)

Julius Zeyer: *Blaho v zahradě kvetoucích broskví*
(*Lumír* 1882, knižně in *Novely II*, 1884)

Toulali jsme se ještě nějaký čas po Krymu. Pak vrátili jsme se opět v život všední, kde trpkost a smutek na nás čekaly. Odjel jsem do Čech a ztratil jsem Umbrianiho se zřetele. Nevím, kde se toulá, snad sejdeme se opět někdy na některé lesní cestě, nebo v horách, nebo na stepi. Upomínka na něj je pro mne nerozlučitelná s lunnou nocí, zírající modravě do kyklopské sluje, a s bělostnou vidinou Minegee, nyjící v hrobě ještě láskou! Ó Mingeo! Ó prachu ubohý, zachvíváš se ještě, když pučí jarní poupata, anebo došla konečně klidu, pravého toho „Blaha v zahradě kvetoucích broskví?“

Julius Zeyer: *Tankredův omyl* (Lumír 1891, knižně in *Obnovené obrazy*, 1894)

Když jsem mu to řekl, odpověděl, že je z Alsasu. Dosti vtipná vytáčka pro Vizigóta, tolik set let už v zemi tlícího, myslil jsem si a dělal jsem, jako bych věřil.

Naslouchal jsem a přetvařoval se jako on, nechal jsem jej v domněnce, že ho považuju za poddůstojníka z doby prezidentství pana Carnota, a dělal jsem, jako bych ani netušil, kým v pravdě byl a co mi vlastně vypravuje. Hrál úlohu svou znamenitě až do konce, vzal docela těch několik málo franků, jež jsem mu při loučení zpropitného dal, a děkoval skromně a zdvořile. Věděl jsem, že ihned po mém odchodu se rozpadl v prach a plíseň a že opět po starém zvyku několik sáhů pod zemí zmizel s hlučným smíchem, nazvaným pekelným v starších romantických hrách, se smíchem nad tou fraškou, kterou se mnou prováděl. Měl jsem trochu husí kůže při té myšlence.

Svatopluk Čech

- *Signorina Gioventù* (Lumír 1874, knižně in *Povídky, arabesky a humoresky I*, 1878)
- *Poslední vánoční povídka* (Lumír 1877, knižně in *Povídky, arabesky a humoresky II*, 1879)
- *Nikotina* (Lumír 1873, knižně in *Povídky, arabesky a humoresky II*, 1879)
- *Náčrtky z roku 2070* (Pokrok 1870, knižně in *První kniha povídek a črt*, 1899)
- *Z neznámé knihy Jana Štelcara Želetavského z Želetavy* (Národní listy 1880, knižně in *Satiry a drobné črty*, 1909)
- *Výlet páně Broučkův do Měsíce* (Květy 1886, přeprac. pod názvem *Pravý výlet pana Broučka do Měsíce* (knižně 1888)
- *Archeologická přednáška z roku 5000* (Národní listy 1886, knižně in *Několik povídek a různých črt*, 1888)
- *Sugesce pravdy* (Národní listy 1890, knižně in *Rozličná próza*, 1895)

Svatopluk Čech: *Náčrtky z roku 2070* (Pokrok 1870, knižně in *První kniha povídek a črt*, 1899)

Již první pohled na jeviště velmi mne překvapil. Přicházím k předmětu velice nedůtklivému, k němuž se člověk v estetických rukavičkách jen lehounce přiblížiti může. Většině z vás není asi povědom výrok, že je podvazek hranicí dovoleného v estetice; musím však věty té použiti, abych vám způsobem velmi šetrným naznačiti mohl, že v 21. věku – estetické ty podvazky vysoko, nesmírně vysoko vážali... Pařížské šansoniérky našich časů byly ještě světice proti slušnějším herečkám té příští doby. A já to vždycky říkal! Kolikrát jsem ve Pštrosce a na baštách – ano i na baštách! – vykládal s tváří věšteckou, že přijde chvíle, a že jest málem již zde, kdy poslední rouška saiská spadne a trikot posledního stupně zdokonalení dosáhne, že onen jemný krasocit, milá ona cudnost, která tehdy na baštách a ve Pštrosce vévodila, jest jen posledním výšlehem lampy před zhasnutím...

Svatopluk Čech: *Sugesce pravdy* (*Národní listy* 1890, knižně in *Rozličná próza*, 1895)

Což společnosti v hostinci! Ty sejdou se namátkou, a když druh druha omrzí, vyhledá si každý zase hospodu jinou. Ale hůře by bylo, kdybych svou sugesci pravdy provedl na jiných družinách, připoutaných k sobě pevněji rodinnými, společenskými, veřejnými svazky, a jaká by teprve nastala mela, kdybych mohl takhle na jeden den vnutiti pravdu celé vzdělané Evropě!